

Від редакції "ПМ": У цьому номері редакція продовжує знайомити зі змістом процесу навчання слухачів на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського. Пропонуємо навчальний модуль кафедри педагогічної майстерності "Теорія і практика вдосконалення педагогічної майстерності працівників освіти у системі підвищення кваліфікації". Сподіваємося, що ця публікація допоможе педагогічним працівникам області плідно підготуватися до курсів підвищення кваліфікації.

УДК 374.7.091.013.12:005.963

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВДОСКОНАЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ У СИСТЕМІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ

В. В. Зелюк, Н. І. Білик, О. О. Новак

Представлено пояснювальну записку, основні поняття, оснащення, структуру і зміст навчального модуля "Теорія і практика вдосконалення педагогічної майстерності працівників освіти у системі підвищення кваліфікації", що подаються відповідно до певного фаху педагогічних працівників, запитання до семінарських і залікових занять, основні літературні джерела.

Зелюк В. В., Билык Н. И., Новак О. А. Теория и практика совершенствования педагогического мастерства работников образования в системе повышения квалификации

Представлены пояснительная записка, основные понятия, оснащение, структура и содержание учебного модуля "Теория и практика совершенствования педагогического мастерства работников образования в системе повышения квалификации", изложенные в соответствии с определенной профессией педагогических работников, вопросы к семинарским и зачетным занятиям, основные литературные источники.

Zelyuk V. V., Bilyk N. I., Novak O. O. Theory and practice of improvement of pedagogical skills for educationalists within career development system

The explanatory note, main definitions, layout, structure and contents of Theory and Practice of Improvement of Pedagogical Skills for Educationalists within Career Development System module set forth in accordance with respective teacher specializations, questions for discussions and credits, reference list are presented.

Пояснювальна записка до навчального модуля

Навчальний модуль "Теорія і практика вдосконалення педагогічної майстерності працівників освіти у системі підвищення кваліфікації" призначено для слухачів, які проходять курси підвищення кваліфікації педагогічних працівників у Полтавському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського.

Основна мета модуля:

- формувати наукову світоглядну позицію слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників відповідно до розв'язання теоретичних і практичних завдань сучасної школи;

- сприяти вдосконаленню педагогічної майстерності та реалізації творчого потенціалу особистості педагога;

- розвивати його наукове мислення щодо педагогічних технологій компетентісно зорієнтованої освіти.

Завдання модуля:

- ознайомити слухачів курсів з концептуальними засадами сучасної освіти;

- сформувані знання про методологічні основи педагогічних і психологічних досліджень;

- ознайомити слухачів із сутністю, змістом прогресивних педагогічних технологій та інновацій сучасної освіти;

- зорієнтувати слухачів курсів щодо вибору та експертної оцінки технологій навчання;

- активізувати впровадження інтерактивних технологій у практику навчальних закладів;

- використовувати традиційні та інтерактивні методи навчання дорослих;

- підвищити рівень педагогічної майстерності педагогічних працівників.

Зв'язок модуля з іншими науковими програмами, планами, темами.

В основі навчального модуля лежать ідеї вдосконалення педагогічної майстерності вчителя, що базуються на сучасних тенденціях розвитку системи навчання дорослих у післядипломній освіті і вбирають у себе найкращі зразки психолого-педагогічного досвіду роботи українського і міжнародного рівнів.

При підготовці текстів лекційно-практичних занять ураховується:

- 1) *Компетентнісний підхід.* Звернення до цього підходу зумовлено переходом світової спільноти до інформаційного суспільства, де пріоритетним вважається не просте накопичення учнями знань і предметних умінь і на-

вичок (мета так званої "знанневої педагогіки"), а формування вміння вчитися, оволодіння навичками пошуку інформації, здатності до самонавчання впродовж життя, де ці новоутворення стають визначальною сферою професійної діяльності людини. Це передбачає переорієнтацію з процесу на результат освіти в діяльнісному вимірі, зміщення акценту з накопичування нормативно визначених знань, умінь і навичок на формування й розвиток у учнів здатності практично діяти, застосовувати досвід успішних дій у конкретних ситуаціях.

2) *Розвивальна освіта.* Згідно з положеннями теорії навчальної діяльності, не будь-який вид навчання впливає на розвиток особистості, а лише той, що торкається засвоєння знань і умінь у формі специфічної діяльності, завжди пов'язаної з творчим опануванням дійсності. У цьому разі учасник процесу навчання від позиції об'єкта переходить до суб'єкта діяльності, який змінює й удосконалює самого себе в процесі навчальної діяльності (В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін, О. К. Дусавицький, І. В. Дубровіна). У такий спосіб нові знання для людини набувають особистісного змісту (І. С. Якиманська).

3) *Розвиток емоційного інтелекту учасників навчально-виховного процесу.* У педагогічному процесі спілкування забезпечує низку важливих функцій, кожна з яких набуває особливого значення у ході надання навчальному процесу ознак активної взаємодії. Реалізація їх неможлива без здатності кожної зі сторін педагогічного спілкування до усвідомлення й аналізу як власних емоцій і почуттів, так і переживань співрозмовника, що забезпечує сприятливий психологічний клімат у взаємодії і готовність її учасників до співпраці та взаєморозуміння. Ці психологічні характеристики входять до складу емоційного інтелекту, який полягає в органічному поєднанні мислення з емоційною сферою особистості і становить основу саморегуляції поведінки.

Форми проведення лекційно-практичних занять:

Дискусія формує у слухачів культуру ведення дебатів, здатність активно відстоювати точку зору, аргументовано відкидати помилкові судження опонентів тощо.

Інноваційна лекція (*лекція-бесіда, лекція-інтерв'ю, лекція-семинар, лекція-консультація, відеолекція, лекція-відеотренінг тощо*).

Інструктивно-методичні заняття проводяться для ознайомлення слухачів з організацією і порядком здійснення навчального процесу з підвищення кваліфікації за очно-дистанційною формою, зі змістом навчальних програм і планів тощо, а **індивідуальні** – з окремими слухачами за певним графіком; вони можуть охоплювати частину або повний обсяг матеріалу з конкретного модуля навчальної програми.

Інтерактивна лекція часто базується на активному використанні засобів інформаційно-комунікаційних технологій. Однак це не слайдовий супровід звичайної лекції, а, насамперед, електронний дидактичний матеріал із принципово іншими функціями. Інтерактивна лекція є ефективним дидактичним засобом в умовах заочної форми підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Кейс-технології є пакетом підручників, навчальних посібників, навчально-методичних комплексів, збірників завдань, робочих зошитів тощо, методичних вказівок до них.

Консультація – вид навчальної діяльності, на якому слухачі ставлять перед викладачем запитання й отримують відповіді або пояснення певних теоретичних положень, особливостей практичного застосування засвоєного тощо. Консультації можуть бути як індивідуальні, що найчастіше пов'язано з виконанням педагогічних завдань, так і групові.

Конференція з обміну досвідом – поширений інтерактивний вид навчального заняття, основним змістом якого є обговорення попередньо підготовлених повідомлень слухачів з актуальних проблем їхньої професійної діяльності, власного практичного досвіду.

Майстер-клас – інтерактивний вид навчального заняття, на якому слухачі опановують нові технології, методики й авторські розробки на основі включення у спільну діяльність з неперервним контактом "викладач-слухач".

Круглий стіл – один з інтерактивних видів навчальних занять, на якому відбувається спільне обговорення з викладачами актуальних і важливих інноваційних аспектів професійної діяльності слухачів.

Навчальний тренінг – найсучасніший вид інтерактивних занять, мета якого полягає в удосконаленні практичних умінь і навичок слухачів у відповідній сфері, розвиток здібностей, необхідних для ефективного здійснення професійної діяльності.

Технологія кореспондентського навчання в дидактичному плані практично не відрізняється від кейс-технології. Її відмінність – лише у формі доставляння пакета навчальних матеріалів з використанням послуг поштового зв'язку. Формування пакета навчально-методичних матеріалів відбувається помодульно; відповідно і звітність здійснюється також за таким принципом.

Технологія мережевого навчання базується на максимальному використанні можливостей інформаційно-телекомунікаційних технологій. Основу дидактичного забезпечення мережевого навчання складають електронні підручники та електронні навчально-методичні комплекси.

Ситуативний аналіз спрямовано на розвиток у слухачів умінь приймати раціональні рішення, моделювати їхні наслідки в умовах конфліктної педагогічної ситуації.

Традиційними формами навчальних занять для підвищення кваліфікації є **семінарське заняття**, у ході якого викладач організовує та керує дискусією за попередньо визначеними проблемними питаннями з конкретної теми, до якої слухачі готують повідомлення, індивідуально виконані завдання, реферати тощо; **практичне заняття**, на якому відбувається обговорення слухачами базових теоретичних положень навчального модуля, теми, формуються навички їхнього практичного застосування.

Важливе значення у навчанні на курсах підвищення кваліфікації має **самостійна робота** – форма організації навчального процесу, яка є основним засобом опанування слухачем навчального матеріалу у позааудиторний час. Зміст самостійної роботи визначено у навчальній програмі; його засвоєння забезпечується методичними матеріалами, завданнями і вказівками викладача. Матеріал, передбачений навчальною програмою для засвоєння слухачем у процесі самостійної роботи, виноситься на підсумковий контроль разом з навчальним матеріалом, який опрацьовувався на аудиторних заняттях за розкладом.

Під час проведення занять використовуються такі **методи навчання** як лекція, презентація, робота в групах, парах, методичний ринг тощо.

Основні поняття для засвоєння

1. Гуманістична спрямованість

Вікові психологічні новоутворення
Екологічна фасилітація
Закономірності психологічного розвитку
Зона найближчого розвитку
Об'єкт навчання
Основні компоненти навчальної діяльності
Особистісно зорієнтоване навчання
Розвивальна освіта
Суб'єкт навчання
Суб'єкт-суб'єктні стосунки
Теорія навчальної діяльності
Формування здорового способу життя
Цілісність змісту освіти

2. Професійна компетентність

Виховна система
Дидактика
Життєві компетенції
Інтерактивні методи навчання
Інформаційно-комунікативні технології
Ключові компетенції
Компетентнісний підхід
Компетентність
Компетенція
Методи навчання
Міжпредметні компетенції
Моделювання і аналіз
Модель освітніх компетентностей випускника школи
Модель професійної компетентності педагога
Навчання дорослих
Освіта дорослих
Освітня система
Оцінка ефективності дидактичного процесу
Педагогічна інновація, новація

Педагогічна майстерність
Педагогічна система
Педагогічна технологія
Післядипломна освіта
Проектні технології
Структура педагогічної майстерності
Технології навчально-виховної роботи

3. Педагогічні здібності

Емоційна компетентність
Емоційний інтелект
Емпатія
Мотивація
Особистісні якості
Пізнавальні здібності
Психічні процеси
Психологічна структура особистості
Характер

4. Педагогічна техніка

Вербальні засоби спілкування
Емоційна саморегуляція
Закони спілкування
Комунікативна компетентність
Конфлікти
Невербальні засоби спілкування
Педагогічне спілкування
Позиція у спілкуванні
Психодіагностика
Психолого-педагогічна характеристика учня
Саморегуляція
Стилі взаємодії

Оснащення навчального модуля

- ♦ Модульний посібник (Удосконалення педагогічної майстерності в умовах особистісно зорієнтованої освіти: модульний посібник / [П. І. Матвієнко, Н. І. Білик, О. О. Новак]; за ред. П. І. Матвієнка [2-е вид.]. – Полтава : ПОППО, 2006. – 292 с.). – Режим доступу: <http://poippo.pl.ua/index.php/2012-10-16-08-13-38/knyhu>
- ♦ Педагогічні видання працівників ПОППО.
- ♦ Педагогічні журнали:
  - Всеукраїнський науково-практичний освітньо-популярний журнал "Імідж сучасного педагога";
  - обласний часопис "Освіта Полтавщини";
  - Всеукраїнський науково-методичний журнал "Постметодика".
- ♦ Відеотека презентацій до лекційно-практичних занять кафедри ПМ.
- ♦ Електронна база даних.
- ♦ Мультимедійні засоби.

Тривалість навчального модуля

На курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників:

- ♦ тритижневих (216 год.) – 12 год. (8 год. – лекції, 2 год. – семінар, 2 год. – залік, 4 год. – групові консультації);
- ♦ двотижневих (108 год.) – 6 год. (6 год. – лекції, 2 год. – семінар, 2 год. – залік, 3 год. – групові консультації);
- ♦ проблемні курси для педагогічних працівників ВНЗ I-II рівнів акредитації – 12 год. (8 год. – лекції, 2 год. – семінар, 2 год. – залік, 4 год. – групові консультації);
- ♦ курси-ОДГ (курси як організаційно-діяльнісна гра) – 24 год;
- ♦ дистанційні курси – 12 год.

Структура модуля та види занять

Категорія педагогічних працівників	Двотижневі курси (2 лекції і семінар)			Тритижневі курси (4 лекції, семінар, залік)					
	Лекція 1	Лекція 2	Семінар	Лекція 1	Лекція 2	Лекція 3	Лекція 4	Семінар	Залік ³
Працівники дошкільної освіти і вчителі початкових класів	Л6 або Л3 ²	Л12 або Л4	С1	Л6 або Л3	Л12 або Л4	Л9 або Л15	Л8 або Л10	С2	Так
Вчителі гуманітарних дисциплін	Л7 або Л4	Л2 або Л13	С1	Л7 або Л4	Л2 або Л13	Л16 або Л10	Л9 або Л15	С2	Так
Вчителі природничо-математичних дисциплін	Л6 або Л2	Л4 або Л12	С1	Л6 або Л2	Л4 або Л12	Л14 або Л9	Л11 або Л15	С2	Так
Педагогічні працівники, робота яких пов'язана з проблемами виховання	Л6 або Л3	Л2 або Л13	С1	Л6 або Л3	Л2 або Л13	Л16 або Л10	Л14 або Л9	С2	Так
Керівні кадри	Л5 або Л7	Л1 або Л12	С1	Л5 або Л7	Л1 або Л12	Л15 або Л10	Л9 або Л15	С2	Так

¹ – Л1, Л2, Л3, ... тощо – лекції під відповідним номером (наприклад, Л1 – Лекція №1) у підрозділі «Зміст модуля» (див. нижче), С1 – Семінар №1, С2 – Семінар №2.

² – Запис «Л6 або Л3» означає, що в залежності від розподілу навчального навантаження викладачів кафедри, буде поставлено лекцію № 6 або лекцію № 3.

³ – На тритижневих курсах залік проводиться для всіх категорій слухачів.

ЗМІСТ МОДУЛЯ

Модуль складається з двох розділів: "Педагогічна технологія – складова педагогічної майстерності вчителя" і "Психологічні аспекти розвитку творчого потенціалу педагога-майстра", що ввібрали у себе найактуальніші підходи до проблеми вдоволення педагогічної майстерності вчителя, здатного до реалізації сучасних технологій особистісно зорієнтованої освіти. Для цього пропонуються зміни у проведенні курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників у системі післядипломної освіти – замість лекційно-семінарської використовується модульно-тьюторна система, яка є основою дистанційної освіти.

РОЗДІЛ 1. Педагогічна технологія – складова педагогічної майстерності вчителя

Л1. Лекція 1. Освітні технології як умови підвищення професіоналізму та компетентності вчителя

Мета: підвищити кваліфікаційний рівень фахівців на основі готовності до вдосконалення своєї педагогічної майстерності, знати її найважливіші складові, а саме – педагогічну техніку та педагогічну технологію; виховувати розуміння у слухачів бути здатними до реалізації прогресивних педагогічних технологій.

План

1. Генезис понять "освітня технологія" та "педагогічна технологія" у вітчизняній науці та у світовому просторі.

2. Критерії освітніх технологій.

3. Класифікація педагогічних технологій.

4. Педагогічна технологія формування особистості школяра.

5. Педагогічна техніка вчителя.

Тести і завдання для самостійної роботи:

1. Визначте роль предмета освітньої технології.

2. Обґрунтуйте зміст поняття "технологія" і його входження у педагогічну науку.

3. Зробіть порівняльну характеристику наукових термінів: "технологія в освіті", "технологія навчання", "технологія виховання", "педагогічна технологія".

4. Визначте історичні аспекти розвитку педагогічної технології щодо динаміки її розвитку (зробіть періодизацію за роками).

5. Запропонуйте власні висновки щодо динаміки розвитку педагогічних технологій.

6. Обґрунтуйте суть прогресивних педагогічних технологій.

7. Які особливості класифікації педагогічних технологій Г. К. Селевка?

8. Складіть список відомих вам першоджерел, з проблеми педагогічних технологій.

Література: 42, 53, 61, 59, 60, 62, 72, 74, 75.

Л2. Лекція 2. Активні та інтерактивні технології навчання як засіб розвитку творчої особистості учня

Мета: на основі порівняльного аналізу позитивних і негативних сторін пасивної, активної та інтерактивної моделей навчання розкрити суть інтерактивних технологій; показати їхній розподіл на групи за певними ознаками; узагальнити знання слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників щодо розуміння інтерактивних методів і технологій навчання; сконцентрувати увагу на майстерності їхнього застосування у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу.

План

1. Пасивна, активна та інтерактивна моделі навчання, їхні позитивні і негативні сторони.
2. Інтерактивні навчальні технології, їхня суть.
3. Чотири групи інтерактивних технологій навчання.
4. Педагогічна майстерність учителя щодо застосування інтерактивних технологій і методів навчання.
5. Формула інтерактивного навчання.

Тести і завдання для самоконтролю:

1. Визначте науковий зміст понять: "інтерактивне навчання", "інтерактивні технології навчання", "інтерактивні методи навчання".
2. Дайте характеристику інтерактивним технологіям.

Література: 6, 32, 66.

Л3. Лекція 3. Розвиток емоційного інтелекту вчителя і учня

Мета: розкрити суть поняття "емоційний інтелект", показати роль різних освітніх, педагогічних, виховних систем, які сприяють формуванню і розвитку емоційного інтелекту вчителя і учня.

План

1. Історія виникнення поняття "емоційний інтелект" (EI).
2. Суть поняття "емоційний інтелект".
3. Складові EI: самоусвідомлення, самовладання, мотивація, чуйність, комунікація.
4. Рівні EI.
5. Біологічні і соціальні передумови розвитку EI.
6. Залежність роботи інтелекту від емоційного стану вчителя і учнів.
7. Роль різних освітніх, педагогічних, виховних систем, що сприяють формуванню

ню і розвитку емоційного інтелекту вчителя і учня.

8. Тестування слухачів (тест на "EQ", який дає змогу поміркувати над проявом своїх емоцій, за бажанням слухачів).

Тести і завдання для самостійної роботи:

1. Поняття і структура EI.
2. Акмеологічний розвиток EI вчителів і учнів.
3. Методичні поради щодо розвитку вдосконалення емоцій учителя і учнів.
4. Система занять щодо розвитку соціального й емоційного інтелекту учнів у вашій школі.

Література: 2, 3, 18, 31, 33, 46, 56, 73.

Л4. Лекція 4. Уроки у сучасній школі: майстерність учителя і технології навчання та виховання

Мета: сприяти підвищенню рівня педагогічної майстерності вчителя щодо планування кожного уроку, в якому було б передбачено найкоротші шляхи до поставленої мети, намічено структуру, методіку і технології навчання у суворій відповідності до поставленої мети уроку; мобілізувати учнів до виконання поставлених завдань, досягнення цілей безпосередньо на уроці; вміти створити атмосферу співробітництва, взаємодії вчителя і учня.

План

1. Урок як основна форма навчання.
2. Основні шляхи вдосконалення уроку у сучасній школі (високий рівень педагогічної майстерності, вміння використовувати сучасні технології навчання і виховання).
3. Типологія і структура сучасного уроку.
  - 3.1. Види інноваційних уроків: уроки самостійної діяльності, дослідницькі, на основі групової технології, проблемні, диференційованого навчання, на основі проектно-діяльності, уроки-тренінги тощо.
  - 3.2. Урок-портфоліо.
  - 3.3. Мультимедійний урок.
  - 3.4. Інтерактивний урок.
  - 3.5. Відеоурок.
  - 3.6. Інтернет-урок.
  - 3.7. Уроки онлайн.
4. Технологічні вимоги до сучасного уроку.
5. Моніторингова експертиза сучасного уроку.

Тести і завдання для самостійної роботи:

1. Які види уроків ви використовуєте у своїй роботі?
2. Продемонструйте фрагмент одного із вищезазначених видів уроків.
3. У чому полягають технологічні вимоги до сучасного уроку?
4. Як ви розумієте термін "моніторингова експертиза уроків"?

Література: 1, 4, 8, 12, 13, 22, 30, 35, 48, 50, 58, 79, 82.

Л5. Лекція 5. Емоційна компетентність як фактор успіху менеджера освіти

Мета: провести аналіз концепцій ЕІ і окреслити стратегічні шляхи його розвитку в учасників навчально-виховного процесу

План

1. Взаєморозуміння між людьми як педагогічна проблема.
2. Основні поняття концепції ЕІ.
3. Умови реалізації концепції ЕІ в умовах загальноосвітнього навчального закладу.
4. Емоційне спілкування як проблема і ресурс педагогічної дії.
5. Залучення учасників навчально-виховного процесу до заходів щодо розвитку емоційної компетентності.

Тести і завдання для самостійної роботи:

1. У чому полягає проблема взаєморозуміння між людьми?
2. Соціально-психологічні ресурси і труднощі побудови діалогічних стосунків у педагогічній діяльності.
3. Практичне використання концепції емоційного інтелекту у діяльності менеджера освіти.
4. Особливості організації заходів щодо розвитку емоційної компетентності в учасників навчально-виховного процесу.

Література: 18, 19, 52, 71, 17, 38, 39.

Л6. Лекція 6. Організація проектної діяльності вчителя і учня

Мета: розглянути сутність проектної діяльності і специфіку її в ЗНЗ як складової педагогічної майстерності.

План

1. Стратегічне управління як складова педагогічної майстерності.
  - 1.1. Поняття стратегії і стратегічного менеджменту.
  - 1.2. Еволюція стратегічного менеджменту.
  - 1.3. Методи стратегічного управління.
2. Структура стратегічного управління.
  - 2.1. Види стратегій і шляхи їхньої реалізації.
  - 2.2. Концепції управління стратегіями освітньої організації.
3. Цільове управління у педагогічній діяльності.
  - 3.1. Логіка управління за цілями.
  - 3.2. Правила цільового управління.

Тести і завдання для самостійної роботи:

1. Основні поняття стратегічного менеджменту в контексті педагогічної діяльності.
2. Концепції управління стратегіями освітньої організації.
3. Підходи та технології залучення учасників навчально-виховного процесу до проектної діяльності.
4. Організаційні, методичні і соціально-психологічні проблеми впровадження

проектного підходу у діяльності вчителів і учнів, шляхи їхнього подолання.

5. Цільове управління проектною діяльністю учнів.

Література: 20, 21, 47, 51, 54, 55.

Л7. Лекція 7. Післядипломна педагогічна освіта як удосконалення педагогічної майстерності

Мета: розширити уявлення слухачів щодо шляхів і засобів удосконалення педагогічної майстерності в системі післядипломної педагогічної освіти.

План

1. Стан і актуальні потреби системи освіти в сучасних умовах.
2. Післядипломна освіта як умова розвитку професійної майстерності. Модель професійної майстерності педагогічного працівника.
3. Особливості післядипломної педагогічної освіти: можливості і загрози. Проблеми конструювання системи післядипломної освіти відповідно до освітніх запитів.
4. Стратегії вдосконалення педагогічної майстерності у системі післядипломної освіти як інструмент професійного розвитку.
5. Перспективи розвитку вітчизняної системи післядипломної освіти відповідно до світових стандартів.

Тести і завдання для самостійної роботи:

1. Які вимоги, на вашу думку, висуває сучасне суспільство до педагогічного працівника?
2. Назвіть сильні й слабкі ознаки функціонування післядипломної освіти щодо забезпечення неперервного процесу вдосконалення педагогічної майстерності.
3. Які джерела та ресурси вдосконалення педагогічної майстерності в умовах післядипломної педагогічної освіти? Опишіть найоптимальнішу, на вашу думку, модель.
4. Які завдання має ставити перед собою сучасний учитель у процесі професійного саморозвитку у контексті актуальних тенденцій розвитку освіти?

Література: 17, 20, 21, 27, 28, 37, 40.

Л8. Лекція 8. Сучасні системи дошкільної освіти зарубіжних країн

Мета: ознайомити педагогічних працівників із деякими аспектами організації освітнього середовища у навчальних закладах зарубіжних країн.

План

1. Сутність і організація дошкільного виховання.
2. Особливості дошкільної освіти в країнах Західної Європи.
3. Організація дошкільного виховання в США.
4. Освіта Японії.

Тести і завдання для самостійної роботи:

1. Сформулюйте поняття "концепція виховання у системі освіти". Мета і завдання освітньої концепції.

2. Охарактеризуйте особливості дошкільної освіти в країнах Західної Європи.

3. Назвіть основні системи дошкільних установ у країнах Західної Європи:

- а) дитячі центри;
- б) виховання вдома;
- в) дитячі садки;
- г) ігрові групи.

4. Назвіть основні напрями підготовки дітей до школи в США. Основні вимоги до відвідування дітьми дошкільних закладів.

5. Дошкільне виховання й особливості освітнього процесу в Японії.

Література: 60, 66, 73, 76, 80.

РОЗДІЛ 2. Психологічні аспекти розвитку творчого потенціалу педагога-майстра

Л9. Лекція 9. Особистісний потенціал педагогічного працівника у вирішенні психолого-педагогічних проблем

Мета: розкрити сучасні тенденції у розвитку уявлень про особистість і особистісний потенціал; в інтерактивному режимі визначити основні проблемні зони навчально-виховного процесу і дослідити їхній зміст; крізь призму таких особистісних якостей як емпатія і саморегуляція сформулювати уявлення про психосоціальні ресурси вирішення психолого-педагогічних проблем; сформулювати навички моделювання стратегій вирішення проблемних ситуацій.

План

1. Сучасні науково-теоретичні підходи до розуміння природи особистості й особистісного потенціалу.

2. Проблемні зони навчально-виховного процесу (змістова, управлінська, організаційно-методична, комунікативна).

3. Психосоціальні ресурси вирішення психолого-педагогічних проблем: емпатія, саморегуляція особистості (визначення, структура, особливості розвитку).

4. Описова динамічна модель вирішення проблемних ситуацій у двовимірному просторі емпатії й саморегуляції.

Тести і завдання для самостійної роботи:

1. Написати міні-твір на тему "Портрет сучасного педагога" (або керівника навчального закладу, психолога, соціального педагога).

2. Проаналізувати особливості прояву емпатії і саморегуляції у ході вирішення психолого-педагогічної проблемної ситуації (на прикладі власного досвіду або на прикладах з художньої літератури, кіно тощо).

3. Відтворити стратегію вирішення проблемної ситуації (на прикладі власного досвіду або на прикладах художньої літерату-

ри, кіно тощо) через призму описової динамічної моделі вирішення проблемних ситуацій.

4. Навести приклади проблемних ситуацій, які виникають у навчально-виховному процесі, відповідно до типології, представленій в описовій динамічній моделі.

Література: 24, 41, 43, 44, 80.

Л10. Лекція 10. Особистісно зорієнтовані засади розвитку колективного суб'єкта психолого-педагогічної взаємодії

Мета: розкрити поняття "колективний суб'єкт психолого-педагогічної взаємодії"; ознайомити з базовими принципами екологічної фасилітації й особливостями психодинаміки колективного суб'єкта психолого-педагогічної взаємодії за такої форми управління його розвитком; сформулювати уявлення про психосоціальний механізм розвитку особистості педагогічного працівника.

План

1. Сучасні підходи до розуміння феномену колективної суб'єктності (інтерсуб'єктності) у психолого-педагогічних дослідженнях.

2. Екологічна фасилітація як особистісно зорієнтована форма управління розвитком колективного суб'єкта психолого-педагогічної взаємодії.

3. Особливості психодинаміки колективного суб'єкта психолого-педагогічної взаємодії.

4. Розвиток колективного суб'єкта як основний механізм розвитку особистісно-професійних якостей педагогічного працівника.

Тести і завдання для самостійної роботи:

1. Укласти синонімічний ряд поняття "колективний суб'єкт".

2. Виділити основні ознаки і рівні розвитку колективного суб'єкта педагогічної взаємодії.

3. Розкрити базові принципи фасилітації як особистісно зорієнтованої форми управління розвитком колективного суб'єкта психолого-педагогічної взаємодії.

4. Проаналізувати особливості розвитку колективного суб'єкта під час уроку (на прикладі окремого уроку з власного педагогічного досвіду).

Література: 10, 23, 45.

Л11. Лекція 11. Психологічні основи оптимізації педагогічного спілкування

Мета: ознайомити вчителів з особливостями педагогічного спілкування, його структурою і функціями; показати специфіку організації педагогічного спілкування на практиці, спонукати до самовиховання і готовності педагогів здійснювати оптимальний процес взаємодії з учнями.

План

1. Педагогічне спілкування у професійній діяльності вчителя.
2. Етапи педагогічного спілкування.
3. Ознаки готовності вчителя до здійснення педагогічного спілкування.
4. Засоби вивчення особливостей педагогічного спілкування.

Тести і завдання для самостійної роботи:

1. Які основні труднощі педагогічного спілкування ви можете назвати?
2. Перший етап організації педагогічного спілкування пов'язаний із:
  - а) моделюванням;
  - б) взаємодією;
  - в) управлінням спілкуванням;
  - г) аналізом спілкування.
3. Що означає управління педагогічним спілкуванням? Дайте розгорнуту характеристику.
4. Які групи бар'єрів у педагогічному спілкуванні ви можете назвати?
5. Вкажіть методи психологічного вивчення готовності вчителя до педагогічного спілкування.

Література: 7, 16, 34, 57.

Л12. Лекція 12. Науково-теоретичні основи компетентнісного підходу в освіті

Мета: ознайомити слухачів курсів підвищення педагогічної кваліфікації з основними науковими категоріями компетентнісно зорієнтованої освіти, структурою та ієрархією компетентностей, особливостями реалізації компетентнісного підходу у процесі навчально-виховної роботи у ЗНЗ.

План

1. Поняття компетентності у вітчизняній і зарубіжній педагогіці.
2. Генезис компетентнісного підходу в освіті, його головні принципи.
3. Структура і види компетентності. Компетентність і компетенція.
4. Визначення й відбір ключових компетентностей в Україні і за рубежом. Відображення ключових компетентностей у нормативно-правових освітніх актах України.
5. Педагогічні технології формування ключових компетентностей у навчально-виховному процесі ЗНЗ.
6. Нормативна модель компетентного випускника школи.

Тести і завдання для самостійної роботи:

1. Яка історія виникнення й розвитку компетентнісного підходу? У чому полягає нагальність його запровадження? Які ключові відмінності компетентнісно орієнтованої освіти від традиційної?
2. Які вчені досліджували компетентнісний підхід в Україні і світі? Які визначення поняття "компетентність" були запропоновані?
3. Яка структура компетентності? Які існують види компетентностей? У чому поля-

гає відмінність понять "компетентність" і "компетенція"?

4. Зарубіжні підходи до визначення переліку ключових компетентностей (програма DeSeCo). Які ключові компетентності визначені у нормативно-правових освітніх актах України?

5. Які методи й педтехнології сприяють формуванню ключових компетентностей у навчально-виховному процесі ЗНЗ?

6. Яка нормативна модель компетентного випускника школи?

Література: 25, 37, 29, 40.

Л13. Лекція 13. Розвиток комунікативної компетентності як складової педагогічної майстерності вчителя

Мета: розкрити поняття і складові комунікативної компетентності вчителя, ознайомити слухачів курсів підвищення педагогічної кваліфікації з теоретичними засадами організації ефективної комунікації у процесі педагогічного спілкування.

План

1. Поняття комунікативної компетентності педагога.
2. Комунікація як ідеально-змістовий аспект педагогічного спілкування.
3. Закони та закономірності комунікації.
4. Вербальні й невербальні компоненти спілкування. Слухання і його роль у комунікації.
5. Врахування гендерних аспектів спілкування як запорука ефективної комунікації. Комунікативні шуми.
6. Позиції у спілкуванні. Їхні види.
7. Рівні комунікативної компетентності педагога.

Тести і завдання для самостійної роботи:

1. Що таке комунікативна компетентність педагога?
2. Як співвідносяться поняття "комунікація" і "спілкування"?
3. Які існують закони комунікації?
4. Які вербальні і невербальні компоненти спілкування? Яка роль слухання у комунікації?
5. Чи відрізняються жіноче й чоловіче спілкування? Які бувають комунікативні шуми?
6. Що таке позиція у спілкуванні? Які вони бувають?
7. Як можна охарактеризувати високий, середній і низький рівні комунікативної компетентності педагога?

Література: 5, 9, 11, 60, 64.

Л14. Лекція 14. Психодіагностика і соціально-психологічна компетентність учителя

Мета: на основі комплексного підходу до вивчення особистості учня систематизувати знання щодо вимог до проведення психолого-педагогічної діагностики, складання ха-

рактеристики учня, аналізу причин девіантної поведінки дітей і шляхів запобігання їй виникненню, способів розв'язання педагогічних ситуацій.

План

1. Поняття "психологічна структура особистості", "учительська психодіагностика". Етапи проведення психодіагностичного дослідження, вимоги до нього. Методи учительської психодіагностики.

2. Ключові характеристики психологічного стану учня.

3. Поняття "девіантна поведінка", "потреби", "емоційний стан", "агресія". Способи вираження агресії.

4. Психологічні особливості вирішення емоційно насичених ситуацій.

Тести і завдання для самостійної роботи:

1. Назвіть основні принципи проведення психолого-педагогічної діагностики.

2. За допомогою яких психологічних характеристик особистості можна описати психолого-педагогічний статус учня?

3. Які методи педагогічної психодіагностики ви знаєте?

4. Дайте визначення девіантної поведінки дитини та назвіть можливі причини посилення девіації.

5. Які ви знаєте (і використовуєте) підходи щодо вирішення складних педагогічних ситуацій, у тому числі, пов'язаних зі значними емоційними переживаннями.

Література: 15, 31, 76, 78, 65.

Л15. Лекція 15. Теоретичний аналіз психологічних чинників оцінки дидактичного процесу

Мета: проаналізувати психологічні засади теорії навчальної діяльності, її основні поняття й на основі цього обговорити психологічні аспекти педагогічних технологій.

План

1. Дидактика як наука. Проблема комплексної оцінки ефективності дидактичного процесу.

2. Особистісно зорієнтоване навчання, його характерні риси.

3. "Об'єкт-суб'єктні" і "суб'єкт-суб'єктні" стосунки. Основні компоненти навчальної діяльності.

4. Поняття "психологічні новоутворення", "зона найближчого розвитку", "навчальність", "научуваність".

5. Психологічний аналіз технологій розвивального, модульного, інтерактивного навчання, проектного підходу, профільного навчання.

Тести і завдання для самостійної роботи:

1. Психологічні засади теорії навчальної діяльності (за В. В. Давидовим).

2. Критерії та показники ефективності навчально-виховного процесу.

3. Інструментарій для вивчення ефективності навчально-виховного процесу. Види оцінювання.

4. Перелічіть найуживаніші педагогічні технології, дайте їх психологічне обґрунтування, встановіть їхні сильні сторони й обмеження.

Література: 36, 49, 63, 81, 69.

Л16. Лекція 16. Сучасні підходи до формування здорового способу життя учнівської молоді

Мета: ознайомити слухачів із сучасними теоретичними концепціями у сфері формування навичок здорового способу життя учнівської молоді. Підвищити рівень знань слухачів із питань планування, організації та проведення заходів щодо формування здорового способу життя (ФЗСЖ).

План

1. Поняття "здоровий спосіб життя", "залежність", "наркотичні речовини", "зловживання", "позиція щодо здорового способу життя".

2. Рівні профілактичної роботи.

3. Ознаки й принципи результативної профілактичної роботи.

4. Основні підходи ФЗСЖ.

5. Псевдопрофілактичні ідеї, що поширюються у навчальних закладах.

6. Рекламні ресурси навчального закладу.

Тести і завдання для самостійної роботи:

1. Назвіть основні поняття і підходи ФЗСЖ.

2. Проблеми ФЗСЖ в умовах навчального закладу і шляхи їхнього подолання.

3. Психологічні особливості організації та проведення заходів щодо ФЗСЖ.

4. Вправи щодо ФЗСЖ: мета, цільова група, рамкові умови, слабкі сторони.

5. Вимоги до підготовки ведучого просвітницьких профілактичних заходів.

Література: 67, 68, 70, 77.

СЕМІНАРИ

С1 (двотижневі курси). Вдосконалення педагогічної техніки як складової професійної майстерності вчителя.

Мета: узагальнити й систематизувати знання слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників щодо педагогічної майстерності як комплексу властивостей особистості вчителя, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі; показати шляхи вдосконалення педагогічної техніки вчителя.

Форма проведення: семінар з елементами дискусії.

План

1. Основні поняття (педагогічна майстерність, педагогічна творчість, педагогічна техніка).

2. Особливості педагогічної творчості.

3. Структура педагогічної майстерності.

3.1. Гуманістична спрямованість

3.2. Професійна компетентність.

3.3. Педагогічні здібності.

3.4. Педагогічна техніка та її вдосконалення.

3.4.1. Вміння використовувати свій психофізичний потенціал як інструмент виховного впливу.

3.4.2. Вміння впливати на інших.

3.4.3. Внутрішня і зовнішня техніка.

4. Критерії та рівні майстерності педагога.

5. З історії розвитку теорії про педагогічну майстерність.

6. Основні ідеї сучасних педагогів-новаторів.

7. Шляхи формування педагогічної майстерності.

C2 (тритижневі курси). Педагогічна майстерність як комплекс властивостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної діяльності.

Мета: розширити знання слухачів щодо актуальних технологій, виявити вміння практично застосовувати їх у навчально-виховному процесі в школі; навчити відрізняти методику від педтехнологій; з'ясувати сучасні вимоги до професіоналізму вчителя; навчити слухачів використовувати найоптимальніші педтехнології з урахуванням вікових і індивідуальних особливостей учнів; ознайомити з методиками розвитку особистості учнів і дослідженнями ефективності педагогічних технологій.

Форма проведення: семінар з елементами дискусії.

План

1. Предмет "педтехнології" – стрижень розвитку педагогічної науки.

а) суть педтехнологій;

б) педтехнологія як умова професіоналізму вчителя;

в) ефективність будь-якої педтехнології (з досвіду роботи).

2. Дослідження ефективності педагогічних технологій.

а) дослідження розвитку вербального і невербального інтелекту учнів в умовах інтегрованого навчання і традиційної освіти;

б) дослідження мотивації навчання учнів;

в) дослідження екологічної спрямованості навчально-виховного процесу.

3. Відповідність змісту освіти і методів навчання педтехнологій їхній меті. Наприклад, технологія інтеграції змісту природничо-математичної освіти:

а) мета – цілісність свідомості, цілісність знань про природу;

б) принципи і методи інтеграції змісту природничо-наукової освіти

4. Розвиток пізнавальних процесів і здібностей учнів при впровадженні інноваційних педагогічних технологій:

а) особливості сприймання навчального матеріалу школярами;

б) розвиток різних видів пам'яті учнів при впровадженні інноваційних технологій;

в) розвиток мислення і уяви учнів у процесі використання інноваційних технологій;

г) активізація загальних і спеціальних здібностей у навчальному процесі.

5. Моделювання системи уроків відповідно до особливостей педтехнологій:

а) тлумачення понять: "модель", "моделювання";

б) стандартні і нестандартні типи уроків.

6. Психолого-педагогічні вимоги до професійної підготовки вчителя:

– професійна роль педагога та її інтерпретація в різних педагогічних концепціях (гуманістичний напрям, нормативно-функціональна педагогіка, соціально-психологічний напрям);

– причини виникнення рольових конфліктів у професійній поведінці педагогів;

– особливості професійної педагогічної діяльності та пов'язані з цим вимоги до особистості педагога;

– основні норми професійної моралі педагога;

– професійно важливі (корисні і шкідливі) якості педагога;

– професійно значущі якості особистості вчителя;

– теорія самоактуалізації особистості;

– основні стилі професійної поведінки педагога;

– визначення за допомогою тестів: установки на професійну роль педагога; рівня сформованості професійно важливих якостей особистості педагога; вміння впливати на інших; стилю професійної поведінки;

– професійне самовдосконалення особистості педагога. Стадії професійного розвитку особистості педагога;

– фактори, що сприяють професійному розвитку особистості вчителя;

– принципи організації професійно-педагогічної самоосвіти вчителів;

– кризи професійного становлення особистості вчителя;

– особистісна ідентичність сучасного педагога і особливості його спілкування;

– духовний розвиток особистості вчителя;

– модель особистості вчителя (учня);

7. Урахування вікових психологічних і індивідуальних особливостей учнів при використанні педтехнологій:

а) провідна діяльність учнів різних вікових категорій;

б) особливості новоутворення учнів різного віку і їхнє врахування у навчально-виховному процесі;

в) індивідуальні особливості школярів (темперамент, характер, здібності) і особливості їхнього розвитку при впровадженні педтехнологій.

8. Сучасні виховні системи.

9. Принципи національної школи:

а) головні етапи створення української національної школи;

б) урахування українських національних освітніх традицій (етнопедагогіка, материнська школа, школа-родина);

в) використання світового педагогічного досвіду (актуальні педагогічні технології).

10. Проблема, запропонована для обговорення слухачами курсів.

ПРИМІТКА:

1. На семінарі обов'язково розглядаються 3–7 питань (за вибором викладача і слухачів курсів).

2. Слухачі курсів можуть інформувати про власні напрацювання, технології навчання та виховання (моделі нестандартних уроків, виховного або навчального процесу, школи, науково-методичної роботи в школі тощо, педтехнології уроку, вчителя, школи).

3. Список джерел див. відповідно до тем лекцій.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

Педагогіка

1. Актуальні проблеми світової та вітчизняної освіти і шляхи їхнього вирішення.

2. Регіональні програми розвитку освіти в Україні.

3. Сучасні освітні системи і технології в досвіді вітчизняної та зарубіжної школи (за фахом).

4. Генезис понять: "педагогічна майстерність", "педагогічна технологія", "педагогічна техніка".

5. Логічний аналіз поняття "педагогічна інновація".

6. Методологічні аспекти роботи вчителя (колективу) над педагогічною проблемою.

7. Розвиток емоційного інтелекту вчителя й учня.

8. Емоційна компетентність як фактор успіху менеджера освіти.

9. З якими педагогічними технологіями ви ознайомились на курсах?

10. Яку роль відіграє дизайн і дидактичне забезпечення навчальних кабінетів?

11. Інтерактивні методи навчання.

12. Врахування національного характеру: ментальність і сучасні виховні проблеми.

13. Виховні системи.

14. Система виховної роботи в школі та її моделювання.

15. Роль краєзнавства у творчості вчителя.

16. Використання досвіду сучасних учителів-новаторів.

17. Прогресивні педагогічні технології:

а) модульні технології навчання;

б) адаптивна система навчання;

в) блочна система навчання;

г) розвивальна система навчання;

д) інтенсивні технології тощо.

18. Дистанційне навчання в системі освіти.

19. Імідж педагога.

20. Імідж навчального закладу.

21. Корпоративний імідж навчального закладу.

22. Науково-пошукова робота в школі.

23. Організація науково-дослідницької роботи з обдарованими дітьми.

24. Педагогічна культура.

25. Екологічна культура вчителя.

26. Освітні системи зарубіжних країн.

Психологія

1. Забезпечення яких психологічних умов сприяє ефективному педагогічному спілкуванню?

2. Психологічні аспекти активних методів навчання.

3. Можливості застосування психодіагностики і психокорекції в роботі вчителя.

4. Психологічні особливості творчої особистості.

5. Основні фактори розвитку особистості школяра.

6. Організація профорієнтаційної роботи зі шкільною молоддю.

7. Психологічні основи здійснення індивідуального підходу до учнів.

8. Проблеми розвитку творчої активності учнів.

9. Актуальні педагогічні технології і проблеми сучасної школи.

10. Психологія пізнавальних процесів учителів і учнів.

11. Психологічні особливості молодшого шкільного віку.

12. Психологічні особливості підліткового віку.

13. Педагогічні технології формування і розвитку основних компонентів навчальної діяльності.

14. Психологічні засади розвивального навчання.

15. Основні підходи до формування здорового способу життя учнів.

Примітка: слухачі курсів мають право обрати довільно будь-які питання і самостійно підготувати їх до заліку.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Азбука уроку: планування, методика, технологія проведення, аналіз : навч. вид. / голов. ред. В.В. Григораш. – Харків. : Основа, 2006. – 144 с. – (Бібліотека журналу "Управління школою").

2. Андреева И. Н. Понятие и структура эмоционального интеллекта / И. Н. Андреева // Социально-психологические проблемы ментальности : материалы междунар. научно-практ. конф. : В 2 ч. – Смоленск : Изд-во СГПУ, 2004. – Ч. 1. С. 22–26.

3. Андреева И. Н. Развитие эмоциональной компетентности педагогов / И. Н. Андреева // Психология образования сегодня: теория и практика: Материалы междунар. научн.-практ. конф. – Минск. – 2003. – С. 166–168.
4. Бабій К. Н. Нетрадиційний урок за проектною технологією / К. Н. Бабій, А. М. Бахтарова, І. Б. Литвиненко // Управління школою. – 2007. – № 1. – С. 22–25.
5. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр "Академія", 2004. – 344 с.
6. Білик Н. І. Навчальна програма дисципліни "Інтерактивні технології, форми та методи навчання природознавству (для магістрів) / Інтерактивне навчання в системі підвищення кваліфікації вчителів: [навчально-методичний посібник / автори-упоряд.: О. О. Новак, Н. І. Білик]. – Полтава : АСМІ, 2008. – 192 с. – С. 116–156.
7. Бодалев А. А. Личность и общение / А. А. Бодалев // Избр. труды. – М. : Педагогика, 1983. – 139 с.
8. Букашов В. М. Нескучные уроки физики, математики, географии, химии и биологии: пособие по социогривой педагогике / В. М. Букашов, А. П. Ершова. – К. : Школьный свет, 2006. – 126 с.
9. Васьюк Ю. В. Комунікативна компетентність учителя фізичної культури як одна з умов якості організації навчально-виховного процесу на уроках / Ю. В. Васьюк // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – № 2. – 2012. – С. 21–24.
10. Вачков И. В. Полисубъектное взаимодействие учителей и учащихся / И. В. Вачков // Развитие личности. – 2002. – № 3. – С. 147 – 162.
11. Введенский В. Н. Коммуникативная компетентность педагога: характеристика, способы совершенствования / В. Н. Введенский – СПб. : ИОВ РАО, 2003. – 52 с.
12. Волканова В. В. Порадник методиста. Типологічний словник уроків (вид, форма, методи та прийоми) / В. В. Волканова, Л. І. Муржа, Т. О. Мунтян // Управління школою. – 2008. – № 8/9. – С. 2–27.
13. Врублевська М. О. Секрети успішного уроку географії: посібник / М. О. Врублевська. – Харків : Основа, 2005. – 144 с.
14. Гільбух Ю. З. Темперамент і пізнавальні здібності школяра: психологія, діагностика, педагогіка / Ю. З. Гільбух : пер. з укр. ; перероб. і доп. – Київ : Ін-т психології АПН України, 1993. – 272 с.
15. Гільбух Ю. З. Учитель і психологічна служба школи / Ю. З. Гільбух ; пер. з рос. – К. : Ін-т психології АПН України, 1994. – 140 с.
16. Головин Б. Н. Основы культуры речи / Б. Н. Головин. – М. : Высшая школа, 1980. – 280 с.
17. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Д. Гоулман – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 347 с.
18. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект: Ценное практическое руководство по развитию и совершенствованию эмоций человека / Д. Гоулман ; [пер. с англ. А. П. Исаевой]. – Москва : Хранитель, 2008. – 478 с.
19. Дерев'янку С. П. Емоційний інтелект як чинник соціально-психологічної адаптації особистості до студентського середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 "Соціальна психологія; психологія соціальної роботи" / С. П. Дерев'янку. – К., 2009. – 23 с.
20. Дмитренко Г. А. Стратегический менеджмент в системе образования / Г. А. Дмитренко – К. : МАУП, 1999. – 176 с.
21. Дмитренко Г. А. Стратегічний менеджмент : цільове управління освітою на основі кваліметричного підходу : навч. посібник / Г. А. Дмитренко – К. : ІЗМН, 1996. – 140 с.
22. Дослідна та проектна діяльність під час вивчення біології : навч.-метод. посіб. / уклад. К. М. Задорожний. – Харків : Основа, 2008. – 143 с.: ілюстр. – (Бібліотека журналу "Біологія". – Вип. 2 (62)).
23. Журавлев А. Л. Психология коллективного субъекта / А. Л. Журавлев // Психология индивидуального и группового субъекта / под ред. А. В. Брушлинского, М. И. Воловиковой. – М. : ПЭР СЭ, 2002. – 368 с.
24. Журавльова Л. П. Психологія емпатії : монографія / Л. П. Журавльова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.
25. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики : науково-методичний посібник / за ред. І. Г. Єрмакова – Запоріжжя : ХНРБЦ, 2006. – 640 с.
26. Зелюк В. В. Розвиток емоційного інтелекту та культури вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти / В. В. Зелюк // Імідж сучасного педагога. – Полтава, 2010. – №8 (107). – С. 25–27.
27. Зелюк В. В. Адаптивна модель сучасної української школи / В. Зелюк, Р. Гавриш, Т. Водолазька // Імідж сучасного педагога : науково-практичний освітньо-популярний журнал. – 2009. – № 8/9. – С. 7–10.
28. Зелюк В. В. Інноваційне управління як еволюційний шлях розвитку навчального закладу / В. В. Зелюк // Освіта Полтавщини. [ред. С. В. Корюк] – Полтава : ПОІППО, 2008. – С. 6–13.
29. Зимняя И. О. Ключевые компетентности – новая парадигма результата образования / И. О. Зимняя // Дайджест пед. идей та технологій. – 2004. – № 1–2. – С.11–14.
30. Зубрилин А. А. Конструирование уроков-игр по информатике : учеб. пособие / А. А. Зубрилин. – М. : Образование и информатика, 2008. – 96 с.
31. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2001. – С. 242–244.
32. Інтерактивне навчання в системі підвищення кваліфікації вчителів : навчально-методичний посібник / [автори-упоряд.: О. О. Новак, Н. І. Білик]. – Полтава : АСМІ, 2008. – 192 с.

33. Калініченко І. О. Виховання емоційного інтелекту підлітків в інклюзивному освітньому середовищі / І. О. Калініченко // Імідж сучасного педагога. – 2011. – № 8–9. – С. 96–97.
34. Кан-Калик В. А. Техніка педагогічного общення / В. А. Кан-Калик // Учителю о педагогической технике. – М. : Просвещение, 1987. – 190 с.
35. Капіносів А. М. Основи технології навчання. Проектуємо урок математики / А. М. Капіносів. – Харків : Основа, 2006. – 141 с. – (Бібліотека журналу "Математика в школах України").
36. Киричук В. О. Технологія психолого-педагогічного проектування особистісного розвитку учня ПТНЗ : психолого-педагогічна діагностика, аналіз, моделювання, моделювання корекційно-виховного процесу / В. О. Киричук, І. М. Гапоненко. – Харків : Прапор, 2002. – 200 с.
37. Клепко С. Ф. Філософія компетентнісного підходу / С. Ф. Клепко // Наукові записки ПОППО : Концепції та методичні моделі вивчення освітніх галузей у профільній школі. – Випуск 1. – 2011. – С. 8–13.
38. Колот С. О. Поліфункціональна спрямованість емоційного менеджменту в системі організаційного управління / С. О. Колот // Наука і освіта. – 2007. – № 899. – С. 63–67.
39. Командний менеджмент : навч. посіб. / за ред. Р. А. Аблязова – К. : Професіонал, 2008. – 225 с.
40. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід і українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : "КІС", 2004. – 112 с. – ("Бібліотека з освітньої політики").
41. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. 2-е, испр. изд. / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2007. – 511 с.
42. Лузан П. Г. Історія педагогіки і освіти в Україні : навчальний посібник / П. Г. Лузан, О. В. Васюк. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К. : ДАККіМ, 2010. – 296 с.
43. Лушин П. В. Личностные изменения как процесс: теория и практика / П. В. Лушин. – Одесса : Аспект, 2005. – 334 с.
44. Лушин П. В. Проблематика и эволюция представлений о саморегуляции (на примере ситуации личностного изменения) / П. В. Лушин // Журнал практикующего психолога. – 2005. – Выпуск 11. – С. 88–93.
45. Лушин П. В. Психология педагогической зміни (екофасилітація) : [науково-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / П. В. Лушин. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2002. – 76 с.
46. Манойлова М. А. Акмеологическое развитие эмоционального интеллекта учителей и студентов педагогических учебных заведений : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Марина Алексеевна Манойлова. – Санкт-Петербург, 2004. – 265 с.
47. Мармаза О. І. Менеджмент в освіті: дорожня карта керівника / О. І. Мармаза – Харків. : Основа, 2007. – 448 с.
48. Марченко О. Г. Основи педагогічної майстерності / О. Г. Марченко. – Харків. : Основа, 2009. – 112 с. – (Бібліотека журналу "Управління школою". – Вип. 2 (74)).
49. Матвієнко П. І. Комплексна оцінка дидактичного процесу / П. І. Матвієнко. – Полтава : Довкілля-К, 2005. – 216 с.
50. Митник О. Технологія побудови уроку як цілісного творчого процесу / О. Митник // Початкова школа. – 2009. – № 10. – С. 53–57.
51. Наука управління загальноосвітнім навчальним закладом : навч. посібник / [Т. М. Десятов, О. М. Коберник, Б. Л. Тевлін, Н. М. Чепурна] – Харків : Основа, 2003. – 240 с.
52. Новак О. О. Шляхи розвитку емоційного інтелекту педагогічних працівників / О. О. Новак // Постметодика. – 2010. – № 6. – С. 45.
53. Образовательная технология как способ повышения качества профессиональной подготовки [Текст] : материалы международной научно-практической конференции, посвященной 50-летию со дня основания Улан-Удэнского механико-технологического техникума 24 апреля 2007 г. / [науч. ред.: В. А. Тыхеева, В. И. Тютрин]. – Улан-Удэ : Изд-во БНЦ СО РАН, 2007. – 187 с.
54. Орбан-Лембрик Л. Е. Психология управления : посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003. – 568 с.
55. Освітній менеджмент : навчальний посібник / за ред. Л. Даниленко, Л. Карамушки. – К. : Шкільний світ, 2003. – 400 с.
56. Павлюк Р. О. Емоційно-чуттєвий компонент творення віртуальної педагогічної взаємодії на уроках іноземних мов / Р. О. Павлюк // Імідж сучасного педагога. – 2011. – № 8–9. – С. 109–112.
57. Пайнс Э., Маслач К. Практикум по социальной психологии / Э. Пайнс, К. Маслач. – СПб. : Питер, 2000. – 528 с.
58. Панченко С. Нестандартні форми уроків / С. Панченко // Відкритий урок. – 2006. – № 23–24. – С. 34–39.
59. Педагогические технологии [Текст] : учебное пособие для студентов педагогических специальностей / М. В. Буланова-Топоркова [и др.] ; под общ. ред. В. С. Кукушина. – Изд. 4-е, перераб. и доп. – Ростов н/Д : МарТ, 2010. – 334 с.
60. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамуценко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – 2-ге вид. допов. і переробл. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с.
61. Педагогічна майстерня вчителя біології : навч.-метод. посіб. / уклад. К. М. Задорожний. – Харків. : Основа, 2009. – Вип. 2. – 140 с. – (Бібліотека журналу "Біологія". – Вип. 9 (81)).
62. Педагогічні системи, технології. Досвід. Практика: Довідник статей / за ред.

П. І. Матвієнка, С. Ф. Клепка, Н. І. Білик. – 2-е вид., переробл. і допов. – У 2 ч. Ч. І. – А-М. – Полтава : ПОППО. – 2007. – 220 с.

63. Пехота О. М. Особистісно орієнтоване навчання: підготовка вчителя: [монографія] / О. М. Пехота, А. М. Старєва]. – Миколаїв : Вид-во "Іліон", 2006. – 272 с.

64. Пиз А. Язык разговора / А. Пиз, А. Гарнер – М. : Изд-во Эксмо, 2004. – 224 с.

65. Подмазин С. И. Тесты для диагностики акцентуаций характера у подростков / С. И. Подмазин : под ред. Ю. З. Гильбуха. – К. : Межвед. научн.-практ. центр "Психодиагностика и дифференцированное обучение", 1994. – 54 с.

66. Пометун А. И. Современный урок. Интерактивные технологии обучения : науч.-метод. пособие / А. И. Пометун, Л. В. Пироженко. – Издательство А.С.К., 2004. – 192 с.

67. Просвітницька робота "рівний – рівному" серед молоді щодо здорового способу життя : навч. посібник. – К. : Навч. книга, 2002. – 256 с.

68. Профілактика ризикованої поведінки в учнівському і студентському середовищі / за ред. В. Г. Панка. – К. : Ніка-Центр, 2004. – 252 с.

69. Психолого-педагогічне проектування особистості учнів як комплексна технологія особистісно орієнтованої освіти: матеріали обласного семінару начальників відділів (управлінь) освіти та керівників районних (міських) психологічних служб Полтавської області. – Пирятин, 2005. – 34 с.

70. Пурик О. Що таке СНІД: факти для дорослих // Шкільний світ. – 2001. – № 14 (94).

71. Рейнольдс, Марша. Коучинг: эмоциональная компетентность / Марша Рейнольдс : пер. с англ. – Центр поддержки корпоративного управления и бизнеса, 2003. – 112 с.

72. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии : учебное пособие / Г. К. Селевко – М. : Народное образование, 1998. – 256 с.

73. Стрельников В. Ю. Роль эмоційного інтелекту у забезпеченні здоров'я людини / В. Ю. Стрельников // Постметодика. – 2010. – № 6 (97). – С. 15–22.

74. Субетто А. И. Онтология и феноменология педагогического мастерства. Кн. 1. / А. И. Субетто. – Тольятти, 1999. – 208 с.

75. Трайнев В. А. Интенсивные педагогические игровые технологии в гуманитарном образовании (методология и практика) : научно-популярная литература / В. А. Трайнев, И. В. Трайнев. – М. : Дашков и К, 2006. – 282 с.

76. Учебная діяльність молодшого школяра: діагностика і корекція неблагополучностей: Кн. для вчителів диференційованих класів / В. П. Гапонов, В. А. Георгієвська, Ю. З. Гильбух та ін.; за ред. Ю. З. Гильбуха. – К. : ВППОЛ, 1994. – 88 с.

77. Формування здорового способу життя учнівської молоді: посібник для класного ке-

рівника / за ред. О. О. Новака. – Полтава : ПОППО. – 2005. – 156 с.

78. Фридман Л. М. и др. Изучение личности учащегося и ученических коллективов: кн. для учителя. – М. : Просвещение, 1988. – 207 с.

79. Чумаченко О. В. Технологія моделювання уроку з використанням ІКТ / О. В. Чумаченко // Управління школою. – 2007. – № 22/23. – С. 58-63.

80. Шабельников В. К. Психологическое осмысление теорий: западный и восточный взгляд / [Электронный ресурс] / В. К. Шабельников. – Режим доступа : <http://flogiston.ru/articles/general/shabel>

81. Якиманская И. С. Требования к учебным программам, ориентированным на личностное развитие школьников // Вопросы психологии. – 1994. – №2. – С. 64–77.

82. Якиманська І. Планування та технологія особистісно орієнтованого уроку / І. Якиманська, О. Якуніна // Відкритий урок. – 2006. – № 19/20. – С. 17–21.

РЕКОМЕНДОВАНІ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ:

1. Андреева И. Н. Возможности развития эмоционального интеллекта в процессе психологического тренинга [Электронный ресурс] / И. Н. Андреева // Психология и современное общество: взаимодействие как путь взаиморазвития: материалы Международной научно-практической конференции, 10-11 апреля 2009 года, г. Санкт-Петербург / редкол. В. Н. Дежкин [и др.]. – Ч. 1 – СПб : СПбИУ-иП, 2009. – С. 24–26. – Режим доступа: <http://epolotsk.com/psy/articles.php?lng=ru&pg=241>

2. Андреева И. Н. Когнитивные стратегии эмоциональной саморегуляции в педагогической деятельности [Электронный ресурс] / И. Н. Андреева // Весці БДПУ, 2008. – № 4. – С. 31–35. – Режим доступа: <http://www.epolotsk.com/psy/articles.php?lng=ru&pg=227>

3. Аршава І. Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук : спец. 19.00.02 "Психофізіологія" [Електронний ресурс] / І. Ф. Аршава. – К., 2007. – 38 с. – Режим доступу : <http://links.dir.com.ua/linkinfo.php?linkID=26590>

4. Воловикова М. Л. Понятие "Педагогическая технология" в современной педагогике [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.rspu.edu.ru/li/journal/.

5. Дерев'янюк С. П. Активізація розвитку емоційного інтелекту як спосіб оптимізації процесу соціально-психологічної адаптації особистості [Електронний ресурс] / С. П. Дерев'янюк // Вісник НТУУ "КПІ", Філософія. Педагогіка. Психологія. – 2009. – № 3. – С. 91–98. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/natural/vkpi/FPP/2009-3.../05_Derevyanko.pdf

6. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (затверджений постановою КМУ від 23 листопада 2011 р. № 1392).

– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

7. Что такое экофасилитация? / П. В. Лушин / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecofacilitation.ucoz.com/index/0-6>

8. Десятов Д. Використання наочності як засобу формування предметних компетентностей учнів на уроках історії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>

9. Єщенко Ю. Ф. Комунікативна компетентність як складова професійної компетентності викладача вищого навчального закладу / Ю. Ф. Єщенко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : електронне наукове фахове видання. – 2010. – Вип. 2. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Vnads>

10. Ильин Е. П. Эмоциональные свойства человека [Электронный ресурс] / Е. П. Ильин // Эмоции и чувства. – СПб. : Питер, 2001. – 752 с. – Режим доступа: <http://conshelp.com/23/>

11. Капацына А. Программа тренинга эмоционального интеллекта [Электронный ресурс] / Алла Капацына. – Режим доступа: www.epolotsk.com/psy/teksty/Kapacina_training.doc

12. Матусевич І. Основні концептуальні підходи щодо розуміння емоційного інтелекту особистості у психології [Електронний ресурс] / І. Матусевич – Режим доступу: <http://conferences.neasmo.org.ua/node/44>

13. Орел Е. Эмоциональный интеллект: понятие и способы диагностики [Электронный ресурс] : Веб-сайт "Флогистон". – Режим доступа: <http://flogiston.ru/articles/general/eq>

14. Про затвердження критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти : Наказ МОН України № 371 від 05.05.2008 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eidos.ru>

15. Рівень обізнаності українців щодо безпеки дітей в Інтернеті // Сайт проекту Онляндія / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://onlandia.org.ua/pages/UNESCO_research_whitepaper

16. Робертс Р. Д. Эмоциональный интеллект: проблемы теории, измерения и применения на практике [Электронный ресурс] / Р. Д. Робертс, Дж. Мэттьюс, М. Зайднер, Д. В. Люсин // Психология. Журнал Высшей Школы Экономики, 2004. Т. 1. – № 4. С. 3–24. – Режим доступа : <http://www.eq-rating.ru/content/view/24/2/>

17. Філіппова І. Емоційний інтелект як засіб успішної самореалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magson-tent.php3?m=6&n=72&c=1686>

18. Химинец В. Компетентісний підхід до професійного розвитку вчителя / В. Химинец // Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти / [Електронний ре-

сурс]. – Режим доступу: <http://zakonpro.org.ua>.

19. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты [Электронный ресурс] / А. В. Хуторской // Интернет-журнал "Эйдос". – 2002. – 23 апр. – Режим доступа: <http://www.eidos.ru>.

20. Хуторской А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций [Электронный ресурс] / А. В. Хуторской // Интернет-журнал "Эйдос". – 2005. – 12 дек. – Режим доступа : <http://www.eidos.ru>

ТЕМАТИКА ВИПУСКНИХ ТВОРЧИХ РОБІТ ДЛЯ СЛУХАЧІВ КУРСІВ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

1. Емоційна компетентність вчителя як складова його педагогічної майстерності.

2. Емоційна складова освітнього менеджменту.

3. Розвиток емоційного інтелекту учнів засобами інтерактивних освітніх технологій.

4. Вплив емоційного інтелекту учня на рівень його навчальних досягнень.

5. Проектна організація навчального процесу в ЗНЗ.

6. Науково-методичне забезпечення навчально-виховного процесу в школі.

7. Освітні системи зарубіжних країн.

8. Виховна система Великобританії (Франції, Швеції та ін.).

9. Новітні підходи до проблеми дошкільного виховання.

10. Педагогічна творчість і педагогічні технології.

11. Модельовання нестандартних уроків (занять, заходів).

12. Парадигми виховання в сучасній школі.

13. Основні шляхи вдосконалення уроку у сучасній школі.

14. Типологія і структура сучасного уроку в школі.

15. Ділова гра як універсальний метод навчання.

16. Використання інтерактивних методів навчання на уроці.

17. Застосування інтерактивних технологій навчання в освітньому закладі.

18. Розвиток творчого потенціалу учня засобами мистецтва.

19. Педагогічні умови розвитку творчої обдарованості.

20. Дидактичне забезпечення сучасного навчального кабінету.

21. Педагогічний журнал "Імідж сучасного педагога", його роль у розвитку особистості вчителя.

22. Роль педагогічної техніки вчителя на уроці.

23. Логічний аналіз поняття "педагогічна технологія".

24. Педагогічна технологія формування особистості школяра.
25. Застосування методу проєктів на уроках.
26. Професійна компетентність як складова педагогічної майстерності вчителя.
27. Формування та розвиток ключових життєвих компетентностей у процесі викладання шкільних предметів.
28. Складові комунікативної компетентності педагога як запорука ефективності педагогічного спілкування з учнями.
29. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: історія і перспективи впровадження.
30. Від вихованого вчителя – до вихованого учня.
31. Педагогічна культура вчителя.
32. Імідж педагога в суспільстві.
33. Імідж навчального закладу.
34. Організація роботи класного керівника (школи) тощо.
35. Психологічні особливості формування особистості школярів.
36. Формування мотивації навчальної діяльності школярів.
37. Проблеми самооцінки учнів шкільного віку.
38. Психологічні особливості дітей підліткового віку (молодших школярів, старшокласників) і їхнє врахування у педагогічному процесі.
39. Психологічні проблеми спілкування педагога з учнями.
40. Психологічні проблеми розвитку здібностей школярів.
41. Проблеми розвитку уважності (пам'яті, мислення, уяви) учнів.
42. Розвиток емоцій і почуттів у дітей шкільного віку.
43. Виховання та самовиховання волі в школярів.
44. Темперамент та індивідуальний стиль діяльності учнів.
45. Проблема врахування властивостей характеру школярів.
46. Проблеми професійної орієнтації школярів.
47. Проблеми сімейного виховання учнів шкільного віку.
48. Психологічні проблеми виховання учнівської молоді.
49. Шляхи і засоби виховання шкільної молоді.
50. Проблеми навчання та виховання обдарованих дітей.
51. Проблемне навчання як фактор розвитку творчої активності учнів.

52. Проблема оптимізації навчальної діяльності школярів.
53. Шляхи розвитку пізнавальних інтересів учнівської молоді.
54. Система психологічних знань, умінь і навичок, необхідних учителю сучасної школи.
55. Розвиток особистості учнів у навчальній діяльності.
56. Психологічні засади педагогічних технологій.
57. Психодіагностика і психокорекція в роботі вчителя.
58. Психологія пізнавальних процесів.
59. Прийоми і методи розвитку вмій психологічної саморегуляції педагога.
60. Урахування особливостей характеру учнів у професійній діяльності педагога.
61. Психологічні аспекти роботи з дітьми, що потребують особливої уваги.
62. Сучасні підходи щодо формування здорового способу життя учнівської молоді.

Р. С. Цю публікацію підготували співробітники кафедри педагогічної майстерності відповідно до психолого-педагогічного модуля "Теорія і практика вдосконалення педагогічної майстерності працівників освіти в системі підвищення кваліфікації вчителів", схваленої вченою радою Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського (протокол № 4 від 26.10.2006 р.).

Викладачі кафедри будуть вдячні за зауваження та пропозиції щодо поліпшення змісту і форм проведення лекційно-семінарських занять за цим модулем на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Наш e-mail: kpm@pei.poltava.ua

Цитувати: Зелюк В. В., Білик Н. І., Новак О. О. Теорія і практика вдосконалення педагогічної майстерності працівників освіти у системі післядипломної освіти / В. В. Зелюк, Н. І. Білик, О. О. Новак // Постметодика. – 2012. – № 4 (107). – С. 7–22.

© В. В. Зелюк, Н. І. Білик, О. О. Новак, 2012. Стаття надійшла в редакцію 1.10.2012 ■